

АКАДЕМІЯ ПЕРЕД ВИБОРОМ? НІ, ДЕРЖАВА!

акад. НАН України В.М. Локтєв

Майбутнє Європи – це наука!
/Ж.М.Баррозу, 22 липня 2014 р./

Скоро рік, як відбулися президентські вибори, півроку, як обрано ВР, і не буде помилкою вважати КМ працюючим більше року. Почалися, принаймні у вигляді намірів, очищення влади і боротьба з корупцією. Багато – в пресі і на ТБ – йдеться про нові підходи в політиці, розробці програм та планів. За заявами керівництва воно налаштовано на реформи і модернізацію усього господарства. Вжиті заходи щодо укріплення воєнного сектору. Проте у цих назрілих починаннях не згадується основоположна роль науки, насамперед фундаментальної. Водночас, про що у «Дні» (№ 72, 2015) нещодавно писав заст. міністра освіти і науки М.Стріха, академію готують до «вибору» через прийняття Закону про науку і науково-технічну діяльність, за яким перебудовуватимуться організаційні засади наукової та певною мірою освітньої сфер, хоча з науковцями обговорення цієї проблеми не було. Спорадичні спроби здійснити його у профільному Комітеті ВР рахувати безглуздо, оскільки незрозумілий принцип відбору учасників. Тому те, що робиться у цьому напрямі, недостатнє. Зокрема, не піднімаються принципові питання: чому, з одного боку, наука в країні віднесена до *соціальної сфери*, яка постачає і нічого не виробляє, а з іншого, – з переліку пріоритетних напрямів розвитку держави випали такі важливі чинники, як фундаментальні дослідження, хоча в Європі, куди ми прагнемо, інші тенденції (див. епіграф).

Не хотів би виглядати критиканом, тому зауважу, що певні реформаторські дії нової влади набули динамізму, інколи звучать слова про перехід до економіки знань, і, здавалося б, складаються сприятливі умови для наступних кроків. Цьому можуть допомогти і зміни, що відбулися в НАН України, яка *наполовину* оновила керівний склад, який, суджу «з середини», готовий відповідати за розвиток фундаментальних і цілеспрямованих досліджень, потрібних нашій промисловості, хоча розуміє її обтяжливу специфіку – більшість підприємств приватизовані і не квапляться робити того, що вимагає часу або додаткових асигнувань. Гадаю, що через це у нас нема виразної наукової політики і вона жодного разу не аналізувалася РНБО, що було б необхідно зробити заради уникнення прорахунків, наслідки яких проявлятимуться через багато років.

Отже, неувага до наукової та зв'язаної з нею освітньої сфер осіб, що визначають майбутнє країни, може їй дорого обійтися, а мовчання представників наукової спільноти відношу до кричущої байдужості. Мушу також попередити про небезпеку, яка вимагає негайного прийняття низки адекватних заходів – і першим, можливо, Закону – щодо *захисту* науки.

Ми, наукова і освітянська інтелігенція, заждалися, коли керівники найвищого рангу врешті зрозуміють, що мова не про нас, а *ПРО ДОЛЮ УКРАЇНИ*. Їх ставлення до фундаментальної науки і освіти, а остання теж

деградує, не витримує критики, навіть за складної ситуації, необхідності долати агресора при утриманні соціальних стандартів. Ми виголошуємо правильні речі – їх прикладом є виступ віце-прем'єра В.Кириленка на Загальних зборах НАНУ 15 квітня ц.р. Проте виникає питання: а де ж дії? У згаданому виступі, а перед ним – у промові президента НАНУ Б.Є.Патона вперше за останні роки звернута увага на жорсткі терміни для виправлення стану, який стає близьким до фатального. Питання не зводиться виключно до бюджету, хоча є ключовим, та до положення НАНУ в державі, як це подають завзяті прибічники *корінної* перебудови академії. Хоча НАНУ чи ні, певну частину фундаментальних досліджень виконують МОН, інші державні академії, принаймні медична і аграрна. Усюди фундаментальна наука жевріє, проте за всіма ознаками теж занепадає...

Коли ж ми позбавимось міфів, що держакademia – це геть оазиси радянщини, що без них можна побудувати сильну державу і що, лише зламавши їх хребет, досягнемо розквіту? Не буде сильної України, а боюсь, що може не бути й України взагалі, без сучасної науки. Згадайте, як рекламувалася неможливість затоплення «Титаніка», проте ризики стали очевидними лише після його загибелі. Аналогія з наукою повна – країна поки що на плаву, але ніхто не прораховує, що ми втратимо не будь фундаментальної науки. А без останньої не зберегти рівновагу та непотоплюваність України в океані бур світової історії.

У переважній більшості держструктур панує нерозуміння ролі науки і її потрібності Україні, коли ситуація критична і волає на допомогу. Інколи чути «дотепне» порівняння, що вкладати гроші у фундаментальну науку все одно, що опалювати вулицю. Цитуючи Талейрана, воно більше, ніж злочин, воно – помилка. Такі погляди зачіпають безпеку України та підіграють геополітиці Росії, яка клялась забезпечити нашу недоторканість, обороноздатність, добробут – чого вона тільки нам не обіцяла?

Зайво нагадувати, чому країна, яка хоче, щоб з нею рахувалися, має розвивати фундаментальну науку. Та тому, що без останньої скоро почнуть відчувати ідейний голод інновації, оскільки без підживлення з боку науковців вони неспроможні народжуватись і поступово сходять нанівець. Сподівання ж на технологічні ідеї з Інтернету чи світової – нехай і відкритої – наукової літератури є хіба що маніловщиною. Без природничих наук ми ніколи не доженемо передові країни, у нас не з'являться зародки нових технологій, відійде у минуле «чуття» на них. Навпаки, для України з її відносно потужним ВПК та ж Росія може створити фільтри, які в Інтернеті заблокують все, що дало б нам змогу знайомитись з високими, подвійними або критичними технологіями.

Отже, без фундаментальної науки наша країна прирікає свою економіку і озброєність армії на безкінечну залежність від міжнародної кон'юнктури, а також стосунків між собою третіх країн, а відновлення забирає десятиліття. Про це свідчить увесь історичний досвід. Так, Німеччина втратила наукове лідерство під час Другої світової війни і, попри

зусилля, не може його відновити. Саме тому країни, що бажають самодостатності, не жаліють грошей на науку.

Ще 5-10 років такого ставлення до наукової спільноти і рятувати вже було нічого – середній вік доктора наук досяг 63-65 років, член-корів – приблизно 70, академіків – і того вище. Багато з них не мають послідовників, бо молодь дружно від'їжджає з країни туди, де займатися наукою ліпше. Тому ми позбавлені щастя ділитися знаннями з учнями внаслідок їх фізичної відсутності. При такому віці просто немає часу на обмін досвідом з молодим поколінням, і якщо країна забариться, ситуація перетвориться не необоротну. Чим раніше і рішуче буде підтримана фундаментальна наука, тим більшу її частину – особливо в академіях – можна буде зберегти, тим скоріше стануть конкурентною промисловість, потужнішим вітчизняний ВПК, кращими медицина та умови життя в Україні, простішими соціальні, демографічні та інші проблеми.

Зберігати треба *ВСІ* природничі науки, роблячи наголос на їх фундаментальній складовій. Що стосується напрямів досліджень, то рятувати треба теж всі, але по-різному – це має визначатися їх станом в Україні та актуальністю у світі. Подібні речі мають встановлювати фахівці, краще разом з іноземними колегами. Повторю – не все зводиться до грошей, хоча без них щось змінити не вдасться, і в усіх країнах фундаментальні дослідження підтримуються держбюджетами. Надважливим є баланс між можливостями і потребами, а єдина основа його досягнення – рівноправний і неупереджений діалог керівництва держави з *широкими* колами професіоналів.

Якщо говорити про майбутні реформи, то хотів би почати з історії. У 1918 р., за прийнятим після Жовтневого перевороту держуправлінням через Наркомати, один з них – освіти – вирішив реорганізувати буржуазну Академію наук, створивши замість неї асоціації наукових закладів. Вчені не погодились і попросили залишити все, як є, а додатково висловили прохання щодо самостійного обрання її керівництва, що їм не дозволили. Тоді вони звернулися напямучу до В.І.Леніна. І той, відомий своїм вкрай неповажним ставленням до інтелігенції, тим не менш, викликав наркома А.В.Луначарського і пояснив йому, що пустувати навколо академії не годиться. Тим все і закінчилося.

Чим не схожа ситуація, коли лунають пропозиції щодо переведення установ НАНУ під крило МОН або до університетів чи позбавлення її самоврядності? На мою ж думку, оргзаходи не є нагальними і треба розв'язати більш принципові питання. По-перше, усвідомити серйозність проблеми відставання фундаментальної науки, яка – це не гасло! – визначає поступ людства у XXI-у столітті, для чого взяти до неухильного виконання Закон щодо виділення на науку 1.7% ВВП. По-друге, ввести розділ «Фундаментальна наука» в установчі документи та пріоритети держави. По-третє, відобразити роль наукових знань у Концепції національної безпеки України, посиливши там розділ природничої освіти. По-четверте, прийняти Закон про НАН України і внести до засад організації її роботи *самоврядність, змагальність та прозорість* разом з обов'язками держави

щодо базового фінансування, насамперед, фундаментальної науки. Держава має також опікуватись підготовкою якісних кадрів, і – це головне – створенням умов, які б будили у молоді бажання працювати на Батьківщині. Привабливим було б здійснення на теренах України одного-двох наукових проектів і залучення до їх виконання іноземних фахівців.

Торкнувшись, нарешті, болісного питання *примусової* реформи академії, для чого, справді, не бачу об'єктивних причин. Те, що вона продукт радянської доби, не може бути серйозним аргументом, бо її структура закладена батьками-засновниками раніше. Закид до НАНУ, що вся наукова діяльність зосереджена у ній, а не в університетах, звучить буцімто більш переконливо. Але і це не так. Загадаймо, що в НАНУ зібрані найвідоміші сьогодні у світі українські вчені і що така ж система чудово працює в Китаї, деяких інших країнах – наприклад, Німеччині, Франції – де далеко не вузи є постачальниками найціннішої наукової продукції. Додам, що організаційна несхожість взагалі не повинна спричиняти корінну реконструкцію. На ненці-Землі процвітає багато форм життя, і головне, ефективність їх існування. Будьмо чесними: академічна структура, яка на рубежі 90-х перенесла майже 20-кратне скорочення фінансування, виявила дивну життєстійкість, хоча за всіма прогнозами мала б відійти. Більше того, на певному етапі до академії почала повертатися молодь і демографічна дірка трохи зменшилась. Але принизливо низька зарплата, нездолані труднощі з житлом, недосконале обладнання тощо роблять зникнення цієї діри без втручання найвищих державних мужів неможливим. Сама академія ці проблеми не здолає – це, як кажуть, «медичний факт».

Все вищесказане зайвий раз демонструє, яка відповідальність лежить на владі – саме вона, а не НАНУ має визначитись з долею науки в Україні. При цьому закликаю притримуватися основоположного принципу медицини – «не зашкодь!», бо найголовніше – не зруйнувати існуючу у нас науку, причому в усій її різноманітності і цінності, надати їй право *вільно* розвиватись, забезпечивши спадковість поколінь. Якщо ми дійсно прагнемо бути освіченою, поважною і сильною державою, мусимо зробити саме так.